

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 91–92, 1998–1999

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA "ST. KLIMENT OHRIDSKI"

FACULTE D'HISTOIRE

Tome 91–92, 1998–1999

ПОЛИТИЧЕСКАТА ИСТОРИЯ НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ГЕОРГИ Д. БАЛАСЧЕВ

ИВАЙЛА ПОПОВА, БОЙКА МИХАЙЛОВА

Ивайла Попова, Бойка Михайлова. ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ СРЕДНЕВЕКОВОЙ
БОЛГАРИИ ПЛАЗАМИ ГЕОРГИЯ Д. БАЛАСЧЕВА

Жизнь и творческая деятельность Георгия Димитрова Баласчева являются объектом серьезного интереса для современной болгарской историографии. Будучи в тени других ученых, он остается неизвестным и неисследованным по сей день. Г. Баласчев – один из первых представителей болгарской исторической науки конца XIX – начала XX вв. Его труды охватывают широкий диапазон проблем, касающихся археологии, средневековой болгарской истории, периода османского владычества и т. д. В основном, ученый сосредотачивает свои интересы на вопросах истории раннего болгарского средневековья – протоболгарская и славянская древность, возникновение болгарского государства и языческий период его существования. Критика часто недооценивала научную значимость его трудов, так как Баласчев был невзыскательным к внешней форме своих публикаций. Цель настоящего исследования – рассмотреть и объективно проанализировать творчество Г. Баласчева в его положительных и отрицательных чертах.

Ivayla Popova, Boyka Michaylova. THE POLITICAL HISTORY OF MEDIEVAL BULGARIA
ACCORDING TO GEORGI D. BALASCHEV

The life and the researches of Georgi Dimitrov Balashev are of sufficient interest for modern Bulgarian historiography. Being in the shadows of more prominent historians, he is practically unknown up to now. G. Balashev is among the first representatives of modern Bulgarian historical science from the end of the 19th and the beginning of the 20th c. His researches encircle a broad scope of problems of archaeology, Medieval Bulgarian history, the period of Ottoman domination etc. His interests centered upon the history of early Bulgarian Medieval Ages: the Protobulgarians and the Slavs, the establishment of the Bulgarian Medieval state and the pagan period of its development. Careless about the form of his publications, he is often an object of scientific criticism that underestimates his achievements. This study tries to represent, to analyze and to estimate the scientific publications of G. Balashev.

Георги Баласчев е роден на 10 април 1869 г. в гр. Охрид в семейството на Димитрия Баласчев и Филица Стефова. В личния архив на учения не са запазени други сведения за този най-ранен период от живота му. Ние не знаем как се е породил интересът му към историческата наука. Нямаме данни за професиите на родителите му, което ни пречи да коментираме достоверно факторите, повлияли върху изграждането на личността на бъдещия историк. Запазените до днес документи ни дават сведения, че през юли 1892 г. Баласчев завършва Висшето училище в София – Историко-филологическия факултет. В началото на своята кариера Баласчев има шанса да специализира в чужбина при високо ерудирани учени. Точна датировка на специализациите му е трудно да се направи поради липса на данни. Със сигурност знаем обаче, че специализира при проф. К. Иречек във Виена, което оказва решаващо влияние върху оформянето му като учен в областта на историята и археологията. След престоя си във Виена е командирован за две години в Руския археологически институт в Цариград, където поддържа контакти с Ф. Успенски. След това продължава научните си занимания в Париж под ръководството на проф. Ш. Дил. В Мюнхен Баласчев попада под влиянието на видния учен византолог – проф. Карл Крумбахер.

Творчеството на Баласчев не представлява хронологически последователен труд върху определен период от българската история, неговите изследвания са отделни статии и студии по частни проблеми от историята. Трудовете му обаче обхващат широк диапазон от въпроси, засягащи археологията, средновековния период, периода на османското владичество, както и проучвания върху културното и църковното ни минало, които стават основа за по-нататъшните исторически изследвания.

Голяма част от научното наследство на Г. Баласчев в областта на медиевистиката се свързва с проучването на проблеми из историята на Ранното средновековие. Трудовете му на пръв поглед създават впечатление на безразборни изследвания върху откъснати един от друг проблеми от прабългарската и славянската древност, създаването на българската държава и езическия период от нейното съществуване. Не бива обаче да забравяме, че Г. Баласчев е един от първите представители на модерната историческа наука. Непосредствено след периода на романтизма можем да посочим само няколко имена на модерни български историци, между които: Спиридон Палаузов (1818–1872), Марин Дринов (1838–1906) и Константин Иречек (1854–1918). Техен наследник в историческата наука е Г. Баласчев.

Липсата на традиция в изучаването на Ранното средновековие обяснява защо ученият не се е насочил към написването на по-мощни трудове. Към това можем да прибавим и небезизвестния спор между В. Златарски и Г. Баласчев, който документално не е потвърден и вероятно става дума за конфликт на личностна основа. Можем обаче с увереност да твърдим, че за лишения от прекалена амбициозност Баласчев е било трудно да излезе от сянката на „Патриарха“ на модерната историческа наука (както не без основание П. Ников нарича Васил Златарски).

Ученик на един от най-големите изследователи на историята на южнославянските народи – К. Иречек, Баласчев се насочва към проучване на пра-

родината на славяните и тяхното разселване до създаването на българската държава. В своя публикация от 1911 г. Баласчев прави подробен историографски обзор на авторите, работили по проблема за прародината на славяните и тяхното движение до заселването им на Балканския полуостров¹. Той разделя мненията на славистите на две основни групи. Според едната прародината на славяните може да бъде локализирана по долното и средното течение на р. Дунав. За представител на това направление в историографията Баласчев посочва С. А. Пич. Втората група историци приемат за прародина на славяните територията между Карпатите и Балтийско море, от една страна, и – от друга, тази между Висла и Среден Дунав. Нейни представители по мнението на автора са Л. Нидерле, П. Милуков.

Друг историографски проблем, засегнат от Баласчев, е къде и как са се разселили славяните и най-вече онзи клон от тях, който се заселва на Балканския полуостров. Ученият различава две направления. Първата група изследователи подкрепя тезата, че славяните са автохтонни жители на Балканския полуостров. В българската историография подобно мнение застъпва Г. С. Раковски, както и един от съвременниците на Баласчев – д-р Г. Ценов. Втората група изследователи, представяна на първо място от немските учени Цайс и Мюленхоф, както и от славянските Погодин, М. Дринов, А. Василев, Ст. Станоевич, Н. П. Кондаков, доказват, че славяните без съмнение са преселници на Балканския полуостров, и то от доста късна епоха. Баласчев цитира мнението на М. Дринов, който смята, че точна датировка за преселването на славяните на полуострова е трудно да се направи поради недостатъчните исторически сведения от онази епоха.

Ученият описва различните течения, породили се в процеса на изследването на славяните, на тяхната прародина, на преселението им и окончателното им заселване на Балканския полуостров. Опитът му да изложи систематично историографската традиция в този дял от историческата наука е един от плюсовете на изследването му. Самият Г. Баласчев посвещава немалка част от трудовете си на този въпрос. Той е един от първите учени, които разглеждат славяните обстойно². Основно изследване по този проблем е проучването му „Новите възгледи върху заселването на Балканския полуостров от словените“³. Използвайки данни от Прокопий Кесарийски (VI в.), Баласчев реконструира историята на славянското заселване на Балканите.

Ученият говори за зачестилите славянски нападения срещу Византия, особено по времето на Юстин II (565–578) и Тиберий II (578–582), които достигат не само до Тракия и Илирия, но и до Гърция. Данни за това черпи от сирийския писател Йоан Ефески (584). Към това време авторът отнася и първата поява на славяните пред гр. Солун.

Славянските нападения по времето на император Маврикий (582–602) и Ираклий (610–641) Баласчев пресъздава по историческото съчинение на Теофилакт Симоката (VII в.), по сведенията на Евагрий Схоластик (VI в.), на хрониста Михаил Сирийски (XII в.), на Павел Дякон и Исидор Севилски (VII в.). За опустошителните набези на „варварите“ в Далмация той намира данни в преписките на папа Григорий I (590–604). Врѣх в съвместните нападения на аварите и славяните, според Баласчев, е нападение-

то над Цариград през 626 г. Данни за това той открива в „Паскалевата хроника“⁴. От представените сведения личи умелата работа на автора с изворови данни, както и голямото разнообразие на използваните източници – византийски светски истории и хроники, църковни истории и латински извори.

Баласчев защитава тезата за обезлюдяването на Балканския полуостров вследствие на варварските нашествия. Това заключение има своите защитници и сред съвременните български медиевисти⁵. Той приема славянското преселение за завършено приблизително към средата на VII в. и смята, че по-късно стават само отделни размествания. По сведения на Теофан Изповедник (IX в.) и Патриарх Никифор (IX в.), които споменават седемте славянски племена около 679 г., Баласчев утвърждава, че най-напред те заселват южния дунавски бряг между р. Дунав и Хем (Стара планина) и „без съмнение, преселени от срещулежащата днешна Влахия“⁶. Тракия все още остава незаселена със славяни. Изключения правят смолянците, които авторът локализира във вътрешната част на Родопите. Един от главните потоци на славянската колонизация достига Македония и по-нататък на юг през Елада до Лакония (племената езерити и милинги).

По свидетелството на Лаоник Халкокондил (XV в.) Баласчев констатира, че потомците на заселилите се в Македония славянски племена през XV в. „говорили отчасти славянски“.

Ученият прави изводите си за интензивността на славянската колонизация и степента на смесването с по-старото население въз основа на промените на античната топографска номенклатура. Неговото мнение е, че най-малко имена от древността се запазват в крайбрежните области на целия полуостров, от Тракия до Кварнеро, а най-малко славянски местни названия възникват в Източна Тракия и Северна Албания. Най-големи промени, според Баласчев, настъпват в топографията на Горна Мизия, във вътрешността на Македония и в Далмация. Тезата си той потвърждава със сравнителен анализ между списъците на градовете и укрепленията, направени от Прокопий Кесарийски (VI в.) и данните на Скилица–Кедрин (XI в.).

Ученият локализира славяните след заселването им на Балканите и контактите им с местното население по следния начин: „Северната половина на Балканския полуостров е населена преимуществено със славяни от повече от 12 столетия насам до линията, която можем да теглим от Антивари през Шкодренското, Охридското и Костурското езеро дори до вратите на Солун. Чрез бавно амалгамиране на слабите остатъци от по-старо илирийско, тракийско и романско население с течение на вековете се е образувала в голямото пространство от изворите на Сава до черноморския бряг при Варна една непрекъсната славянска езикова област. В южната пък половина, в Тесалия, Епир и Елада, славянският елемент е бил по-слаб и полека-лека се е погърчил, отчасти и поалбанчил.“⁷

Баласчев използва единствения му известен източник, датиран приблизително 670–680 г., в който се споменава за числеността на славянската колонизация. Въпросният извор е една география на арменски език. Ученият не е съгласен с разпространеното дотогава мнение в историческата наука, което се приема и днес, че автор на географията е Мойсей Хоренски.

От разгледаните по-горе данни, можем да направим извода за добро познаване на изворовия материал, касаещ ранната история на славяните, както и за сравнително сполучливата му обработка. Г. Баласчев е един от първите учени, които в този ранен период от развитието на модерната българска историческа наука задълбочено и обстойно разглежда колонизацията на Балканския полуостров от славяните и контактите им както с местните племена, така и с Византийската империя. Можем да приемем, че с това свое изследване до известна степен той дава основа за по-нататъшни проучвания по въпроса.

Друг значителен труд на Баласчев е публикуваната през 1902 г. монография „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“. В нея прави опит да изложи основните известия на средновековните писатели, които дават сведения за езическата епоха, най-вече от гледна точка на веществената култура, както сам определя *предмета* на тази своя работа⁸. Налага се да подчертаем, че във въпросното съчинение авторът не се придържа стриктно към проблема, зададен в заглавието. Той допуска донякъде безразборно смесване на теми. В този смисъл можем да се съгласим с критичната статия на Юрдан Трифонов, публикувана през 1904 г.⁹.

Трифонов опонира със следните аргументи: „Тя (книгата на Баласчев) се състои от две различни и недобре свързани помежду си съчинения, на които могат да се дадат тия заглавия: 1. Бележки върху веществената култура на славяните и българите, преди те да образуват една държава и 2. История на първите български ханове до Борис... Тия две съчинения авторът е съединил в едно, без да ги отдели, ако не с особени заглавия, към които той се вижда да няма никаква склонност, то поне с някоя черта или с друг подобен знак.“¹⁰ Тези упреци до голяма степен са основателни. Авторът действително е непрецизен към външната форма на трудовете си, което води и до негативни оценки. Ясно доловим недостатък е хаотичността в изложението, както и отклонението от зададената в заглавието тема.

Баласчев приема тезата на историците, работили по този проблем преди него, за образуването на старобългарската държава от два основни етнически елемента. Единият от тях са славянските племена, които още в края на V – началото на VI в. „почнали да навлизат в силно опустошените, северно европейски области от византийската империя и да усядат в Мизия, Тракия, Илирик, Македония и др.“. Другият елемент е „българското войнишко племе“, което се е отделило от волжско-камските българи и се е заселило на територията между реките Днестър, Прут, Дунав и крайбрежието на Черно море – „Огрос“, което значи на техния език „непристъпно или силно укрепено място“¹¹.

Теорията за етническият дуализъм е възприета и от други български учени от онова време. Като пример можем да посочим проф. В. Златарски, който подробно я излага в „История на Българската държава през средните векове“¹². Подобно мнение изказва и днешната българска историография.

В монографията си Баласчев се опира на работилите преди него М. Дринов и К. Иречек. В този смисъл възстановката на славянската

древност преди създаването на държавата не допълва съществено известните факти. Но проучвайки отново вече влезли в научна употреба извори, авторът изследва историята на славяните до образуването на българската държава и изказва своята гледна точка по въпроса. Затова за нас не е без значение мнението на историка, работил в началото на века, когато темата за славяните, поради недостатъчната си разработеност, представлява особен интерес.

В „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“ Баласчев разглежда общественото устройство на славянските племена, които живеели на основата на „фамилно родство“ – т. е. задруга. По сведения на Теофилакт Симоката и Прокопий Кесарийски историкът възстановява поминъка на славяните – развито скотовъдство, земеделие, пчеларство, риболов, дърводелство, строителство („на мостове и кораби по Дунав и Сава“), грънчарство и т. н. Той приема тезата на Прокопий, че те са имали неписано законодателство на базата на обичайното право, че са търгували с хора-роби и са познавали желязото, медта, златото и среброто. По данни на Маврикий реконструира военния бит на славяните. Използвайки сведенията на сирийския църковен летописец Йоан Ефески (VI в.), солунският архиепископ Йоан, както и по данни на Ватиканския кодекс, Баласчев стига до заключение, че след установяването на Балканския полуостров славяните са заимствали и изучили военното изкуство на Византия до такава степен, както и самите наследници на римляните¹³. Тази негова теза – за силното византийско влияние и почти пълното заимстване от империята на материални и духовни ценности от страна на славяните, прабългарите и създадената по-късно българска държава, се среща и в други негови разработки. Тези идеи са характерни за българската историография през първите десетилетия на XX в.

В първата част на монографията, която изследва домашния бит на славянските племена, Баласчев посочва, че се основава на съвременни византийски писатели¹⁴. Тук той не извежда, както и в повечето от трудовете си, систематизиран справочен апарат, което безспорно е пропуск в работата му. В хода на изложението си посочва имената на византийските автори, чиято информация използва при реконструкцията на славяния бит.

Наред с проучванията върху заселването на славяните на полуострова през VI–VII в., Баласчев спира вниманието си и на въпрос, останал до известна степен встрани от научния интерес на съвременните му историци. Това е проблемът за славянското племе Βαίουνηται¹⁵. Сведения за това племе авторът черпи от житието на св. Димитър Солунски. Житието, „въпреки че носи профанен характер“, според Баласчев е достатъчно достоверно, за да може да се използва като извор. Ученият представя и анализира подробно мненията на историците, разглеждали преди него проблема за локализацията на това славянско племе и семантиката на името му. Баласчев опровергава съществуващата теория, че местожителството на „баиуните“ е в Епир. По аналогия с други славянски племена, които се наричат по името на местността, която обитават, ученият извежда „баиуните“ от наименованието на планината, реката и местността – Бабуна – и идентифи-

цира племето като срещаното през средните векове бабуни. Тази негова идентификация, макар и да изглежда научнообоснована, не е приета от съвременната българска историческа наука. Днес името на това славянско племе се чете *ваюнити* и то се локализира в Южна Албания и Епир¹⁶.

Разглеждайки научното творчество на Баласчев, ние трябва да се спрем и върху един от най-оспорваните му трудове, носещ заглавието „Най-старата словенска държава на Балканския полуостров през VII и VIII в. и нейният етнически състав“¹⁷. В него авторът подробно изследва съществуването на „най-старата словенска държава“, както и отделя внимание на още два въпроса: първият е: трако-романският елемент в Словения, а вторият: дошли ли са сърбите през VII в. в Словения? Тук изследователят се спира на източния клон от южнославянските племена, наричани „анти и словене“, които към края на V в. заселват освободената от германските племена Дакия, а земята им се нарича Словения. Тези племена в края на VI – началото на VII в. започват да се заселват на десния бряг на р. Дунав в пределите на източноримските провинции – I и II Македония, Дардания, част от Мизия, от Нов Епир и от Тесалия. Баласчев прави езиков анализ на имената на южнославянските племена, като стига до извода, че част от тях са чисто географски понятия (по имена на реки, градове, области) и „не звучат на племенни славянски“. Друга част от имената допуска, че са „на трако-илирийско-романска основа“ – т. е. идват от названията на старото население преди заселването на славяните. Смята освен това, че някои от племената са с чисто „словенски наименования“.

Подкрепя на твърденията си за „най-старата словенска държава“ Баласчев търси в административната структура и общественото устройство на южните славяни. Ученият изказва мнение, че те живеят на множество племена и са управлявани от князе или старейшини, а демократичността на обществения им живот се изразява в разпуснатост, „равносилна на безредие“. Славяните имат общи събрания, на които решават важни въпроси, но „са лишени от обща изпълнителна власт“. Част от южнославянските племена е принудена да признае върховенството на аварския хаганат, друга, на територията между Дунав, Стара планина, Черно море и източните склонове на Родопите, е номинално под върховенството на Източната Римска империя. Само онези от славяните, които населяват земите в средата на полуострова и на югозапад, запазват независимост. Техните територии получили името „Словения“ (Склавиния). Именно тук Баласчев смята, че е създадена най-старата славянска държава на Балканите. „След заселването на южните словени в полуострова, източноримската империя загубила една част от северозападната си територия, която се присъединила към Авария, а друга част в центъра и към югозапад на полуострова, така наречената „Словения“, образувала самостоятелна политическа единица като в състава ѝ влизали и онези словенски племена, които няколко пъти през VII в. и даже през VIII в. се опитвали да превземат гр. Солун.“¹⁸ В тази своя статия Г. Баласчев изказва неправилното твърдение, че заселилите се в централната и югозападната част на полуострова южни славяни изграждат държавна структура. Това негово мнение П. Мутафчиев определя като недоказано¹⁹.

Баласчев твърди, че Византия не сключва официален формален договор с новосъздадената най-стара южнословенска държава, защото империята смята, че „кога и да е било чрез военна сила или посредством изкусни дипломатически преговори, да наложи и върху князете на „Словения“ своята номинална, ако не същинска, върховна власт, както туй се случило да стане по-преди със седемте славянски племена... В следствие на това, а може би и по вътрешна немощ, императорите по неволя търпели „Словения“ в територията си.“²⁰ Според учения обаче императорите не закъсняват с опитите си да подчинят под властта си и независимите князе на „Словения“. Израз на това е походът на Констанс II (642–668), за който Баласчев използва сведения от Прокопий. Византийският писател съобщава, че императорът организира „поход срещу „Склавиния“ и опленил и подчинил много“²¹. Мнението на историка е, че Констанс II „не успял да завладее всички, та да унищожи напълно независимостта на „Словения“²².

Тази политика на Византийската империя, според Баласчев, е продължена и в по-късните столетия. Става въпрос за похода на Юстиниан II (685–695) през 688 г. Императорът обаче не се опитал да навлезе във вътрешността на „Словения“, която остава свободна, а спира до Солун. Другият поход е на император Константин V Копроним (741–775) през 758 г., който „зароби словените в Македония и останалите тури под ръката си“²³. Мнението на Баласчев, че тези походи не довеждат до окончателно подчиняване на славяните в тези територии, е прието в съвременната българска историография. За разлика от това твърдение, навлязло в нашата историография, не може да се приеме гледната точка на Г. Баласчев, че в този период и на базата на данните, с които разполагаме, съществува държавно обединение на славяните в югозападната част на Балканския полуостров.

В монографията си „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“ Баласчев спира вниманието си и върху „българските пълчища“. Той прави опит да даде отговор на въпросите – кога те стават известни в Европа и тяхното културно състояние²⁴.

Изяснявайки въпроса за произхода на името „българин“, Баласчев влиза в спор с тезата на И. Шишманов, според когото „българин означава жител по течението на река Волга“²⁵. Ученият отрича верността на твърдението на Шишманов с аргумента, че писателите, които познават българите със същинското им име, наричат р. Волга с друго име.

В статията си „Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава“ Г. Баласчев, основавайки се на данни от Йосиф Генезий (X в.), Михаил Антиохийски (XII в.) и Лъв Дякон (X в.), изказва тезата, че „българите са получили името си от собственото име *Булгарос*“²⁶.

По сведения на арменския географ Мойсей Хоренски (V в.), Баласчев приема, че българите около 120 г. пр. Хр. населяват Кавказките планини и се наричат Вхъндур-Булгар. Авторът цитира по-нов арменски списък на тази география от края на VII в., в който се изброяват четири български племена – „Купи-Булгар, Дучи-Булгар, Огхондор-Булгар и Чдар-Булгар“, които обитават земите на север от Кавказ. Той обстойно

разглежда идентификацията от предишни изследователи на тези четири племена. Купи-булгар се свързват с р. Кубан, за Дучи-булгар се смята, че името им произхожда от Кочо – наименованието на р. Днепър, Огхондор-булгар се локализируют по р. Волга, а Чдар-булгар – по р. Дон. В тези редове авторът повдига отново спор с проф. В. Н. Златарски, който твърди, че тези четири племена обитават същите територии, където според Теофан и Никифор се намира Кубратова България. Баласчев обаче защитава гледната точка, че това са български племена, останали в Сарматия. Доказателства за това свое мнение ученият намира във въпросната география, чийто автор знае за преселването на Аспаруховите българи на Балканския полуостров, по р. Дунав, на о. Пеуке (Певки).

Баласчев не отрича наличието на Аспарухов аул на о. Певки, в делтата на р. Дунав, но опонира на проф. В. Н. Златарски, че „ордата на Аспарух“ се заселва там. Правейки лингвистичен анализ на гръцките термини и основавайки се на Теофан и Никифор, Баласчев твърди, че Аспаруховите българи, които са цял народ, са се поселили северно от р. Дунав²⁷.

Но нека отново се върнем към текста на „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“. Сведенията на готския историк Йордан (VI в.) дават основание на автора да смята, че българските орди през средата на V в. се намират на северозападния бряг на Черно море. Въз основа на достъпните извори в началото на XX в. Баласчев смята, че името „българин“ се споменава в Европа за първи път от латинския писател Енодий през 478–482 г. Днес се приема, че първото споменаване е в Анонимен римски хронограф от 354 г. Авторът цитира готския историк Йордан, който съобщава, че българите заедно със словените нахлули на Балканите. Успоредно с това той посочва, че Прокопий Кесарийски, говорейки за съвместните нападения на славяните и българите на полуострова, използва името хуни вместо българи. Баласчев смята, че грешката, която допускат Прокопий, а по-късно и Агатиий Миринейски (VI в.) и Менандър (VII в.), се дължи на приликите в начина на воюване и живот на хуните и българите.

Баласчев изрежда годините на българските нападения срещу Византия, съвместно със сродните им „утургури, кутургури и савири“²⁸. Локализира прародината им на север от Балканския полуостров, като по-късно онази част от тях, която воюва и живее с аварите, се заселва в Панония.

Върху нападенията на прабългарите на Балканите Баласчев се спира подробно в статията си „Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава“. На базата на научно издържан и богат изворов материал („Именник на българските ханове“, каменните надписи, Касиодор, Амиан Марцелин, Малала, Прокопий и др.) авторът проследява набезите на българите към пределите на Византийската империя.

По време на нападенията си на полуострова българите са силно повлияни от византийската култура и военна стратегия. В „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“ Баласчев се спира на отношенията им с византийския двор, които по сведения на патриарх Никифор стават все по-близки. Следвайки летописеца Йоан Никиуски (VII в.), ученият съобщава, че един от предшествениците на Кубрат (Баласчев смята, че това е бил Оркан)

е посрещнат тържествено в Цариград заедно със свитата си; той и хората му са покръстени в двора, получават дарове и санове, а самият хан е удостоен с титлата патриций. „Удивително е, пише Баласчев, че нито един от модерните историци не обръща внимание на тези сведения. Това събитие трябва да се счита за твърде важно за нашите основатели на държавата, тъй като още тогава старите българи влезли в роднински връзки с византийския двор и писателя Патриарх Никифор казва, че са ги осиновили чрез приемането на тайнството на кръщението. Значи не е бил Борис първият хан, който е приел християнството, а неговите предшественици през Ираклиевото царуване.“²⁹ Авторът твърди, че Кубрат също е бил възпитан в Цариград по християнски. Тази недостатъчно обоснована теория на Баласчев дава отново повод за критични рецензии. Такава е рецензията на С. Бобчев³⁰. В нея Бобчев изказва мнение, че трудът на Баласчев има и „по форма и по съдържание един повече или по-малко популярен характер“. Смята авторът за „крайно невнимателен“ – „той (Баласчев) не поддържа нийде с научни посочвания и потвърждения, това което той сам държи, че открива за първи път. Неговите позовавания са все наизуст!“³¹

В монографията си „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“ авторът влиза в спор с проф. Златарски, като го критикува, че не е успял да намери друг византийски писател освен Никиуски, говорил за връзките на заддунавските българи и Кубрат с Византия. Обвинява го, че не се е досетил за съществуването на заддунавското българско княжество през Ираклиевото царуване. На това се дължи, според Баласчев, грешката на проф. В. Златарски, който търси аварите в Азия, а Кубратовата държава „по бреговете на Меотия и Кофиса“, въпреки изричното свидетелство на „домашния ни източник“³² за съществуването на заддунавското княжество. Тези твърдения на Баласчев за локализацията на „заддунавското българско княжество“³³ и критиката срещу проф. Златарски от гледна точка на съвременната българска историография са неверни³⁴.

В статията си „Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава“ историкът също разглежда проблема за управлението на хан Кубрат и неговите синове. Баласчев приема сведенията на Теофан за легендарни „както по отношение простора на българската държава при Кубрата, тъй и по отношение раздялата на синовете му“³⁵. Историкът застава на позицията, че за Византия е било добре да подкрепи заддунавска България, която би ѝ помогнала в отблъскването на аварските нападения. Макар да няма сведения за търговски отношения между империята и българите, той си позволява да допусне, че такива все пак са били поддържани. Подобно непотвърдено предположение действително не би могло да има висока научна стойност.

Ученият взема отношение по устройството на заддунавска България. Нейният държавен глава бил „високо просветен християнин“³⁶. Сведения за това не намира в чужди източници, а само в „домашния ни източник“.

Това, което Баласчев подчертава като особено важно, е, че Аспарух дошъл с цял народ. За разлика от М. Дринов, който говори за Аспаруховата дружина като за „твърде малобройна“, и мнението на В. Златар-

ски, че Аспарух идва на Балканите начело на своята орда, възгледът на Баласчев се потвърждава от съвременната ни историческа наука. Тази теза е засегната за първи път в българската историография от Баласчев. Неговата заслуга е, че поставя на обсъждане въпроса за заддунавските българи и тяхната култура. Монографията на Г. Баласчев „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“ в своята първа част, засягаща славянските и прабългарски древности, без да е лишена от пропуски и неясноти, представлява интерес поради повдигането на ред неразрешени въпроси в тогавашната наука. Коментирайки творчеството му, ние не можем да отречем достойнствата на тази негова работа.

Проблемите за ранната история на прабългарите Г. Баласчев разглежда и в статията си „Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава“³⁷. В нея той застъпва тезите, разгледани по-горе в настоящата работа и отново критикува необосновано разсъжденията на проф. В. Златарски.

В статията „Титлите на старобългарските господари“³⁸ Баласчев цитира по латинския писател Енодий (V в.) титлите на старобългарските владетели като „водител или ductor“. Според византийските писатели, без да уточни техните имена, ученият изказва мнението, че „владетелите на разните народи, които населявали сегашната югоизточна част от Европейска Русия, на север от Кавказ са се величали с титлата Хаган“³⁹. Баласчев допуска, че това е и титлата на българските предводители, които през V и VI в. нахлуват в териториите на Византия. Той смята, че титлата на прабългарите през VI в. е хан с различни разночетения – ган, аган, кан. След изследване на чужди и български извори авторът стига до заключението, че „чисто народната титла на старите язически български господари, както в приазовска България, тъй и в европейската отсам и отатък Дунав, е била хаган или хан“⁴⁰.

Въпреки някои неточности при тълкуването на извори, при локализацията на прабългарските и славянските племена, някои негови неверни тези и хипотези, касаещи историята на славяни и прабългари до създаването на българската държава, можем да заключим, че със своите разработки Баласчев до известна степен допринася за развитието на младата българска медиевистична наука.

Георги Баласчев разглежда проблема за зараждането и формирането на българската средновековна държава и политическата ѝ история през езическия период от нейното съществуване. Най-напред ще се спрем върху мнението на Баласчев относно образуването на българската държава. Както вече споменахме, българската държава, според учения, е образувана от два разнородни етнически елемента – славяни и българи – т. е. на базата на етнически дуализъм. В статията си „Укрепителните работи на старобългарската войска“, въз основа на „Именник на българските ханове“, той разглежда настаняването на „уногундурите на Исперих“ по долното течение на р. Дунав в края на 60-те години на VII в. Баласчев определя границите на „новото отечество на Испериховите българи“ между Прут, Днестър и Черно море. Тази местност „на езика на старите българи“ носи името *огъл* или *оглос*. Историкут цитира известията на Теофан и Никифор, според ко-

ито тази област е „мъчно достъпна и непревземаема“ (Никифор) и „огълът е бил от всяка страна осигурен и мъчно разбиваем“ (Теофан). Баласчев изказва правилната теза, приета от днешната историография, че *огъл* означава „укрепено или оградено място“. И в това свое изследване ученият опонира на проф. В. Златарски, че Аспарух идва на Балканите не просто начело на орда, а на цял народ. Този негов възглед също се смята днес за верен от гледна точка на съвременните исторически изследвания. Също така критикува Златарски, че „се мъчи да установи с извъртания“, че българите са преминали отсам Дунав преди войната с Константин IV Погонат (668–685), която Баласчев датира 679 г. (по Теофан и Никифор). Самият той смята, че прабългарите преминават Дунав едва след победата си над византийците. В новозавладените земи отсам Дунав, според Баласчев, българите „заварили седемте славянски племена, които попри признавали върховната власт на Византия“. Тук историкът изказва тезата, че прабългарите на хан Аспарух покоряват тези славянски племена. „Тези племена ханът Исперих подчинил напълно. Той даже по силата на правото за господство над тях се разпореждал с тях, както искал.“⁴¹ Под „разпореждане с тях“ Баласчев има предвид разместванията, които прави Аспарух на славянските племена за охрана на границата. По-интересен е другият проблем – за отношението между прабългарите и славянските племена. Както видяхме от изложеното по-горе, Баласчев смята, че прабългарите подчиняват славяните. Той критикува погрешното тълкуване от проф. Златарски и К. Шкорпил на термина *локтов* (срещан в съчиненията на Теофан и Никифор). Те го превеждат като *договор*, а не *данък*, както счита Баласчев, и стигат до „чудновати заключения за отношението на българите спрямо подчинените им славянски племена“, заключения, които, според автора, са „лишени от научна критика“⁴². Баласчев остро опонира на проф. Златарски относно тезата за федеративния характер на новосъздадената славяно-българска държава, като пише, че тези „некритични твърдения“ противоречат на изворите. Той обвинява проф. В. Златарски, че използва „твърде късните съобщения на Генезия и Михаила Сирийски, които от научната критика са отхвърлени“ и че „пренебрегнал произволно известията на Теофан и Никифор“⁴³. За съжаление, тези твърдения на Г. Баласчев са необосновани и вероятно са плод на личностния конфликт между тях двамата. Потвърждение на този извод можем да открием в „Българско средновековие“ на проф. Иван Дуйчев, където той на с. 11 отбелязва следното: „Баласчев изказва мнение (и то повече поради *spiritus contradictionis* по отношение на проф. В. Златарски), че сведенията на византийските извори (точно Теофан и Никифор) трябва да се тълкуват не в този смисъл, а като указание, че първобългарите са покорили славянските племена и са им наложили *дан*.“⁴⁴ Макар че в нашата историография и до днес все още има спор относно тълкуването на византийския текст и оттам на характера на отношенията между прабългарите и славянските племена, все повече се налага и приема теорията на проф. Златарски за договорните взаимоотношения и федеративния характер на държавата.

За разлика от необоснованите си доводи в опозиция на проф. В. Златарски в „Укрепителните работи на старобългарската войска“, Баласчев във втората част на статията си „Върху държавното и военно устроят-

во на старобългарската държава⁴⁵ много по-аргументирано спори с него по въпроса за отношенията между славяни и прабългари. Той подлага на сериозен анализ термина *лактов*, като на основата на примери от Теофан доказва употребата на това понятие в смисъл на *данък*. По-нататък историкът продължава с аргументирания критически анализ върху други постановки на проф. Златарски. В потвърждение на теорията си за подчиняването на славянските племена от прабългарите Г. Баласчев припомня „стар турски принцип при организирането на държавата“. Според този принцип на завладения с оръжие „инородни племена“ им се опрощава живота, но „ги преустройвали според своите понятия за държава, като се стараели да ги използват в военно и икономическо отношение“⁴⁶. Въз основа на това ученият вижда разместването на славянските племена по границите на новосъздадената българска държава с цел нейната защита, като израз на подчиненото им положение спрямо българите. Това, че славяните воюват заедно с прабългарите срещу Византия, трябва да се обясни, според автора, „като задължение на подчинените словени спрямо българския хан...“⁴⁷.

Нека сега отново се върнем към конкретния текст на „Укрепителните работи на старобългарската войска“, който анализираме. След като разглежда разместването на славянските племена с цел защита на границите на новата държава, Баласчев заявява, че българите остават в „силноукрепената област отатък Дунав в днешна Бесарабия“, която по данни на византийските писатели „получила името Заддунавска България“. Цитирайки „същите писатели“, без да уточнява кои, ученият твърди, че след като „укрепнали и се уголемили“ българите продължават нападенията в съседните византийски области. Баласчев изказва мнението, че това „порастване на българите е станало поради приижданието и на други български племена“, които бягат от хазарско или аварско владичество. Авторът обаче не уточнява кои са тези племена. На основата на по-късни известия той стига до извода, че в състава на българския народ влизат и хунски племена „със своите отделни владетели, архонти, които признавали върховната власт на хана на управляващото уногундурско племе“⁴⁸. За съжаление, ученият не дава никакви конкретни данни и не подкрепя с нищо това свое съждение. По-нататък в тази своя статия Баласчев прави ценни разсъждения относно развитото военно изкуство на прабългарите, „което се подържало от строга дисциплина“. Той много правилно твърди, че „силната пък монархическа власт, която почивала на олигархическа основа, създала им мощна държавна организация“⁴⁹. Авторът достига и до друг верен извод – за влиянието на азиатската култура върху прабългарите и за тюркския им произход, на базата на свидетелства, почерпани от езика и летоброенето им. Тези заключения на историка Баласчев са приноси в младата тогава българска медиевистична наука.

По-голямата част от тази научна разработка заема изследването на „укрепителните работи“ на прабългарите. Много подробно той разглежда различните укрепителни и отбранителни съоръжения на старобългарската държава през ранния период от съществуването ѝ. Първоначално спира вниманието си върху валовете, които разделя на вътрешни и погранични. Към вътрешните ученият включва южнобесарабския вал (от

р. Прут до северозападния бряг на ез. Кундук), който, според него, е северната вътрешна отбранителна линия на Аспаруховата държава. Следват трите добруджански вала, за които Баласчев стига до заключение, че са строени от „старите българи“. Южният от тях е срещу Византия, строен тогава, когато центърът на държавата е отатък Дунав, а пък северният е строен, когато центърът на държавата е на юг от Дунав. Към пограничните валове авторът отнася бесарабския северен вал, старопланинските валове, тракийския голям вал (Еркесия), а също и западнобългарските валове, които се простират от юг на север между „северните предградия на Стара планина и Дунав“.

По-нататък историкът се спира на укрепените места, най-вече аулите, които разглежда подробно. Той стига до извода за съществуването на множество български аули в Североизточна България, като критикува тезата на проф. Златарски и К. Шкорпил за наличието на старобългарска столица. Г. Баласчев смята, че за столица не може да се говори поне до времето на Симеон – мнение, което не намира потвърждение в изворите и не се приема от българската историография.

Във втората част на своята книга „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“ Баласчев разглежда сравнително подробно и до известна степен научнообосновано езическия период от историята на българската държава⁵⁰. От текста на автора обаче не може да се направи ясен извод за края на управлението на хан Аспарух и идването на престола на Тервел. Този пропуск в работата му е отбелязан и в критичния отзив за книгата, дело на Ю. Трифонов⁵¹. Управлението на Тервел е представено добре – спира вниманието си върху похода на Юстиниан II срещу българите и срещу славяните в Македония, помощта, която му оказва българският хан при възвръщането на престола и отплатата на византийския император – титлата кесар, областта Загоре и т. н. Изключение правят някои хронологични неясноти – например липсва дата за сключването на мира между България и Византия през 716 г. За сметка на това обаче клаузите на договора са разгледани с вещина, като се обръща внимание на „економическия характер“ на едната от тях. Този договор, според Баласчев, „ни запознава отчасти с тогавашния успех на България в културно отношение, като ни указва нещо и за нейната държавна уредба“⁵².

Проблемът за управлението на Тервел Г. Баласчев подробно разглежда и в статията си „Българският господар Тервел“⁵³. Това изследване на историята е с по-голяма научна стойност от разработките му в „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“. Тук са използвани справочен апарат и точно цитирани извори. По патриарх Никифор и лексикона Суидас Баласчев се спира на даровете, които са връчени на българския хан от византийския император. След това той поставя въпроса „задоволил ли се е гордият български господар само с оказаните нему почести и поднесените скъпи дарове? Не е ли поискал той и някакво териториално възнаграждение.“⁵⁴ Историкът посочва, че част от византийските автори, Теофан, Никифор, Зонара и др., премълчават този въпрос. Но за сметка на това Лъв Граматик (X в.) и Георги Кедрин (XI в.) „донасят ни, че тогава на Тервел била отстъпена византийска-

та област, която по-после била наречена Загора⁵⁵. В тази своя статия Г. Баласчев правилно отчита грешката у Теофан, че договорът от 716 г. е сключен не при Кормисош, а при хан Тервел. Тук отново спира вниманието си върху четирите клаузи на този договор – за границите, за 30-те литри злато данък от Византия за България, за връщането на политическите бегълци и за търговията. Вярно трактува „економическия характер“ на последната клауза, която урежда „търговските сношения между двете съседни държави“ и отбелязва, че „тази точка била е решително в полза на българите“⁵⁶.

Но нека отново се върнем към книгата му „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“. Ученият изказва мнението за силното византийско влияние, което навлиза в българския двор главно в облеклото и домашния бит на българската аристокрация. Освен това той смята, въз основа на сведения от Теофан, че „в времето на Тервеля държавната хазна се намирала в завидно положение“ и прави извода, че „българският двор, след не цели четирдесет години от установяването си в Мизия, е разполагал вече с огромни средства и е можал да посреща държавните си нужди“⁵⁷.

По-нататък в текста, след като споменава, че не е известна точната дата на смъртта на Тервел, Баласчев изказва своето недоумение от „необяснимите цифри“ в „домашния ни източник“ (отново има предвид „Именника“, но не го посочва изрично). Историкът разглежда кризата в българската държава през VIII в., използвайки данни от Теофан и Никифор, както и „Именник на българските ханове“. Посочени са имената на владетелите и рода, от които произхождат – Кормисош (Вокил), Телец (Угаин), Савин (споменат още и като Сивин), Паган, Цериг (или Телерих), Кардам. Баласчев тук изказва интересната теза за съуправителите – Умар (Вокил) на Паган, както и Токту, отново на Паган. Даже обвинява някои от историците, отново без да цитира имена, че неправилно са разбрали известието на Никифор за Токту като наследник на Паган. Тази негова гледна точка не се споделя от Ю. Трифонов, който отбелязва, че „ако институцията на съуправителство да съществуваше в България, тя трябваше да излезе наяве и в други случаи. Длъжност на автора бе поне да не оставя едно мнение, което подига такъв важен въпрос, без доказателства.“⁵⁸ Авторът търпи критика и в следващото свое съждение, касаещо мира, сключен между Византия и хан Телериг през 773 г. Този договор, според Теофан, е писмен. Това навежда Баласчев на мисълта, че „при Церига българите са заставени от Византия да имат и държавна архива“, и че „гръцката писменост е била наложена на българите от Византия“⁵⁹. Ние не можем да се съгласим с това толкова крайно мнение на учения, още повече, че то не е потвърдено от историческите извори. Употребата на гръцкия език в българската ханска канцелария е необходимост през този период, тъй като това е официалният дипломатически език, чрез който общуват помежду си отделните народи и държави в Европейския югоизток. Това наше мнение намира подкрепа и в критичните отзиви за книгата на Г. Баласчев от С. Бобчев и от Ю. Трифонов⁶⁰. Въпреки тези забележки към текста на автора, могат да се кажат и хубави думи за подробното излагане на съби-

тията по време на вътрешната междоусобица в българската държава. За съжаление, Баласчев тук не се спира върху характера на конфликта, като само отбелязва, че това са „династични раздори“. Прави опит и за нова локализация на областта Березития в Тракия, но без да подкрепи това свое мнение с достатъчно обосновани научни аргументи.

Върху кризата през VIII в. авторът се спира и в статията „Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава“. Връщайки се отново към тезата си за това, че славяните „не са се намирали в съюзни отношения с българите“, Баласчев отбелязва, че през първата половина на VIII в. не е образувана „славянска партия“, която е водила борба с прабългарите за равноправно участие в държавното управление⁶¹, както счита В. Н. Златарски. В подкрепа на това свое твърдение ученият привежда сведения от руския летописец Нестор, както и от арабски автори, писали през „язическата епоха“.

Изключително обстойно в „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“ Баласчев разглежда управлението на хан Крум, на когото отделя близо двадесет страници от своята книга. Не пропуска да отбележи новата политика на българската държава, започнала към началото на IX в., за присъединяването на нови области, населени предимно със славянски племена, която авторът характеризира като „увеличаването на България“. Проследявайки военните операции на българския хан (по данни на Симеон Магистър, Суидас, славянския превод на Манасиевата хроника, каменните надписи и др.), Баласчев отбелязва, че от времето на Крум „България била поставена вече на трайни основи, които ѝ обещавали дълготраен живот и културен напредък“⁶². Историкът стига до верния извод за увеличаване броя на християнското население в държавата в резултат на присъединяването на много нови територии и вземането на пленници. Това според него води до „усилване на материалната култура“.

Ученият, в противоречие с изворите, изказва гледището, че през 811 г. българската столица Плиска не е опустошена от византийския император Никифор I Геник (802–811). Той подкрепя този свой извод с думите: „Византийската войска не могла повече от 100 километра да навлезе в българската територия, тъй като само два-три дена напреднала.“⁶³

Авторът подробно разглежда законодателната дейност на хан Крум, на основата на лексикона Суидас, като заявява, че за разлика от други учени, той не приема тези известия като легендарни. За Баласчев Крум е първият български „преобразувател“ в правосъдието, „той се погрижил да уреди делата по правосъдието, което попреди се раздавало от самия държавен глава“⁶⁴. Ученият смята, че българският хан въвежда институцията на съдиите, за които не знае обаче дали са се ръководели от „писмени закони или обичайни, но за вярване е, че тогава обичайното право е било в сила“⁶⁵. Баласчев изказва и тезата, че Крум е първият реорганизатор във войската⁶⁶. От сведенията на Суидас и Симеон Магистър той стига до извода, че Крум се грижи за превъоръжаването на „българската военна сила“. В тази своя разработка историкът заявява, че „Крум не е бил гонител на християните, както твърдят мнозина от нашите и чуждестранните изследователи“⁶⁷. Той отбелязва, че за едно такова неправилно твърдение няма изворови данни.

Според хронологията на Баласчев след хан Крум на българския престол идва „Цок или Цико, брат на Кръм“. Този извод ученият прави въз основа на данните от пролозите и менология на император Василий II Българоубиец (976–1025)⁶⁸. От гледна точка на днешната българска историческа наука „в продължение на година – година и половина след Крумовата смърт, съществува известна неяснота, която е дала повод за появата на някои противоречиви мнения. Като управители на страната за този период се споменават три лица: Дукум, Цок и Диценг.“⁶⁹ Посочвайки Цок като владетел между Крум и Омуртаг, авторът стига до заключение, че 30-годишният мир с Византия е сключен при Цок, а не при хан Омуртаг, както е прието от съвременната историография. Освен това, той не дава годината на сключване на този договор и смята, че „условията му не ни са известни“⁷⁰. Баласчев разглежда Сюлейманкьойския надпис⁷¹, където се говори за определяне на границите между България и Византия, без да става ясно от текста дали има предвид 30-годишния мир или друг договор. Историкът прави опит да локализира някои от местностите, споменати в надписа, и допълва, че тук се различават „словени“, подчинени на Византия, от тези, които са „навярно поданици на българите“. Подкрепя на тези данни Баласчев открива във „византийските писатели“, които „през първите десетини от IX в. вече ясно различават словените от българите“⁷². С това той подкрепя тезата си, че българите са цял народ, който не подлежи на асимилация от славяните.

По-нататък в монографията Баласчев насочва вниманието си към хан Омуртаг, „синът на Кръма“, който се „явява“ около 820 г. Проследявайки неговото управление, авторът се спира на отношенията му с франките. По повод на тях историкът изказва правилното мнение, че българските владения се простират далеч на северозапад. Още от времето на хан Крум в българската държава „влизали днешните влашки земи, югоизточно Маджарско с Банат и Трансилвания. Така щото северозападната граница на отгатык дунавските български земи имаме основание да я търсим по р. Тиса.“⁷³ Изследвайки проблемите с франките относно границите, ученият отбелязва, че „има основания, които ни дават право да твърдим че по-голямата част от молдавските земи, както и Бесарабия, ... са се намирали вътре в пределите на българското ханство“⁷⁴. В следващите редове Баласчев изказва вярната теза, от гледна точка на днешната историография, за неподлежащия на съмнение факт, че българите „са владеели земите далеч към Карпатските планини“. За автора обаче „остава тъмно“ дали тези земи не са покорени още от хан Крум. По-нататък, на базата на „същите франкски анали“ (без отново да уточнява кой е използваният извор), историкът намира известия, които потвърждават съществуването на „Дакийска България“. Той защитава утвърденото днес мнение за важното „економическо“ значение на тези земи, богати на солни и сребърни рудници.

След като подлага на анализ надписа върху колоната от църквата „Св. Четиридесет мъченици“ в Търново, Баласчев апострофира „някои историци“, които на основата на това известие допускат, че „уж през управлението на Омъртаг е била преместена старата българска столица към Дунава по някакви си уж политически съображения“⁷⁵. Тук историкът изказва вярното твърдение, че е нормално българските владетели както

Крум, така и Омуртаг да имат повече от един „палат“. В тези съждения на автора откриваме противоречие с гореизказаното негово мнение, че българите нямат столица до времето на Симеон.

В следващите редове от „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“ ученият отново критикува проф. Златарски, пишейки, че „не е вярно също, че Кръм трябвало да се счита за родоначалник на нова българска династия, както един наш писвач се е изразил. По този въпрос не съществуват абсолютно никакви данни; така щото на тази мисъл може да се гледа като чиста измислица, която си остава за сметка на съчинителя й.“⁷⁶ Този начин на полемика със Златарски се отхвърля от Ю. Трифонов в критичния му отзив за книгата на Баласчев с думите: „Г-на Златарски авторът повечето нарича „писвач“ и се отнася към неговите мнения с такова високомерие и пренебрежение, което с нищо не може да се извини, толкова повече, че сам той на някои места явно се ползва от неговите трудове. Такъв начин на полемика ние се виждаме длъжни да осъдим, без всякакви резерви.“⁷⁷

Макар едно такова изследване да има за цел да се отбележат положителните и приносните моменти в работата на Г. Баласчев, с нежелание трябва да се съгласим със забележките, изказани от Ю. Трифонов. Вероятно съществуващият сериозен личностен конфликт на тези двама учени до известна степен пречи за по-високото качество на направените от Баласчев изследвания върху средновековната българска история.

Важен е изводът на Баласчев, изведен въз основа на византийските автори, че след като няма споменавания за македонски славяни след Крумовите войни, може да се допусне, че „някои земи от струмските словени още от тогава трябва да са се присъединили към българското ханство“⁷⁸.

За разлика от времето на Крум, има изворови данни, даващи информация за гонения на християните при хан Омуртаг. Баласчев отново използва сведения от пролозите и менология на Василий Българоубиец, подкрепящи горното твърдение.

Като наследник на Омуртаг, управлявал до 830–831 г., историкът посочва хан Маламир, използвайки като извор каменните надписи и житието на 15-те Тивериопулски мъченици. В житието се повдига въпросът за престолонаследието, тъй като Омуртаг не е наследен от най-големия си син Енравота, който според някои автори е християнин. По този проблем Баласчев отново полемизира със Златарски, обвинявайки го в неправилно тълкуване на изворите. Самият Баласчев смята, заявявайки с увереност, че „има основание да се вярва, че и между българите бил в сила обичай, по-сетне закон, подобен на старословенския, щото при изборът на вожда да не се пренебрегват способните членове от родът, който държел властта“⁷⁹. Това мнение на историка има своето основание в нашата средновековна история, тъй като се срещат и други случаи, в които след като прекият наследник не води желаната политика, е лишен от престола и заменен с по-млад представител на владетелското семейство (например Владимир Расате и Симеон). Все пак в съвременната българска историография се приема мнението на проф. Златарски, че Енравота е лишен от престолонаследие поради опасността от проникване на християнството в българската държава.

Баласчев изказва правилното съждение, че „християнството в България можем да отнесем към културните заимствания от Византия“⁸⁰. Авторът вярно отнася проникването на християнството първоначално сред прабългарската аристокрация и чак след това сред народа. Взаимоотношенията на българската държава с империята са подготвяли почвата за разпространението на новата религия. Ученият категорично отхвърля влиянието на славянското население върху прабългарската аристокрация – мнение, което ние не можем да приемем.

Във връзка с управлението на хан Маламир Баласчев заключава, че „освен споменатото, както и строго гонение на християните, друго особено важно събитие не знаем да се е случило“⁸¹.

По-нататък в този свой труд ученият схематично разглежда властта на хан Пресиан, споменавайки за тригодишната война между българи и сърби по Константин Багренородни. Пак по същия извор Баласчев пише, че синът на Пресиан, Богорис, наследява българския престол. Използвайки данни от Фулденските анали, той говори за пратеничеството през 845 г. до Людовик Немски, което предполага, че е информирало владетеля за смяната на престола. Без да цитира конкретен източник, прави верния извод, че до покръстването Борис е зает с „войни с всичките си съседи“⁸².

Баласчев отбелязва, че към средата на IX в. изтича срокът на 30-годишния мирен договор с Византия. Според него, цитирайки сведенията на Георги Монах (IX в.), „по това време трябва да се е извършил и походът на Борис срещу Солун, и който съставлява епизод от историята за разпространението на България в „княжението словенско“⁸³. От гледна точка на днешната българска историография тук Баласчев допуска хронологическа неточност, тъй като е прието, че този поход е осъществен по времето на хан Пресиан. От друга страна обаче, авторът правилно отбелязва продължението на политиката на българските владетели за присъединяването на нови земи, населени със славянски племена.

По-нататък в работата си Баласчев разглежда проблема за взаимоотношенията на българския владетел с Немското кралство и Великоморавия – договорът на Борис с княз Ростислав, войната и последвалия мир с Людовик Немски.

В края на тази своя книга ученият се спира на значението на славяните в българската държава. Той смята, че „усилването на славянския елемент в ханството ни при Бориса, стигало твърде големи размери и от тогаз туй население трябва да е започнало да влияе на държавната наредба“⁸⁴. Мнението на Баласчев е, че славяните приемат „името на завоевателите“, успяват да ги „пословенят“ и заедно с тях се сливат в „една народна маса“⁸⁵.

* * *

В следващите редове от настоящата работа ще насочим вниманието си към някои други проблеми, разгледани от Г. Баласчев – за „Титлите на старобългарските господари“, както и въпросите за държавния строй, наследяването на властта, вътрешните и външните боляри и т. н., изследвани в „Заемаването върховната власт у старите българи“⁸⁶.

Баласчев излага гледната точка, че прабългарските владетели още преди появата си на Балканския полуостров носят титлата *хан* или *хаган*. Той защитава възгледа, че езическите българи още преди идването си на Балканите „са били достигнали до такава културна степен на развитието си, щото не могли вече да си представят държавата без върховен господар или кан“⁸⁷. Използвайки старобългарските каменни надписи, Баласчев говори за титлата на Омуртаг *κᾰνὸς υἱῦν*⁸⁸. След като прави подробен езиков анализ, историкът достига до заключението, че *ювиги* е от куманско-тюркски произход със значение *велик* (най-велик). Тезата, че *хан ювиги* означава *велик хан*, е приета в днешната историография, с което се доказва правилността в разсъжденията на Баласчев. По-нататък в статията⁸⁹ авторът отбелязва, че византийските писатели употребяват за българските владетели от езическия период на държавата титлите *κύριος* – господар, *αρχὼν* – предводител, *ρῆς* – княз, *βασιλεὺς* – цесар. За тези данни той използва свидетелства на Теофан, Никифор, Продължителя на Теофан и хрониката на Скилица-Кедрин (XI в.). Последните автори, които са писали „след като българските господари са се титулували „*василевс* – цесар“, затова употребяват титлата *василевс* и за езическия период.

Върху сановите и титлите в българската държава Баласчев се спира и в монографията си „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“. На с. 69 той отбелязва, че „от разказа на Борисовите пратеници до папата научаваме, че болярите са се наричали *primates*; те са се делили на велики (*maiores*, *мегали* у Багрянородни) и на средни, т. е. по-долни (*mediocres*). Имало и долна класа *minores*, която съответства на простия народ.“ В „Заемането върховната власт у старите българи“ Баласчев отбелязва, че „изглежда представителите на родовете“, засвидетелствани в „Именника“ и надписите, са „съставлявали болярското съсловие“. По-видните представители на това съсловие са „великите боляри“, като шест от тях участват във висшия държавен съвет. Историкът разглежда „вътрешни и външни боляри“, излагайки мнението си, че вътрешните са тези, които са в ханския аул, т. е. в двора на българския владетел, а външните – са във външните области на държавата. В тази своя статия ученият споменава, че съществува по-долна класа от болярската – богаините, а богатур е почетно звание. По-подробно по този въпрос той работи в монографията си „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“, където прави задълбочен езиков и семантичен анализ на тези прабългарски санове, подчертавайки тюркския им произход.

В следващите редове от монографията си историкът засяга и други висши държавни чинове и титли – таркан (който според него идва по ред веднага след хана), колу-таркан, кампа-кан и т. н. От гледна точка на съвременните исторически изследвания Баласчев правилно тълкува ролята на таркана във военната администрация на държавата. Споменава, цитирайки Константин Багренородни, че прабългарският наследник на трона се титулува канарти-кан. Ученият отбелязва, че „изглежда като че ли синовете на великия кан са носили титлите кан и таркан. Подир иде титлата

комит.“⁹⁰ До тези изводи Баласчев стига, използвайки като извор каменните надписи от времето на Омуртаг, Маламир и Борис.

По отношение на държавното устройство и в статията „Заемаването на върховната власт у старите българи“ историкът отново защитава тезата си, че държавното управление е „строго монархическо, а държавният строй е бил чисто аристократически“. Тук той разглежда и наличието на общо събрание у прабългарите. По известия на Теофан той посочва, че българите свикват *конвент*, т. е. общо събрание на родовете, с основна задача – да обсъжда важни държавни дела⁹¹. За този елемент от държавното устройство на българската държава под формата *коменд* Баласчев говори и в монографията си „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“, когато става въпрос за управлението на хан Паган⁹².

В разработката си „Заемаването на върховната власт у старите българи“ Баласчев изказва мението за прабългарския народ като състоящ се от множество родове или племена (φυλαί, γένη), но не посочва точно откъде черпи тези сведения. На основата на изворови данни от „Именника“ и каменните надписи историкът изброява и прабългарските родове, създали династии – Дуло, Ерми, Вокил, Угаин. В тази връзка той констатира, че върховната власт се наследява или въз основа на индивидуален принцип, или на колективен. „Владетелската династия от родът Дуло е дала легендарните Авитохол, Ирник, и историческите Орган, Курт (Кубрат), Безмер, които управлявали отчасти Дунав в *Черноморска България*. Аспарух, който прииде на страну Дуная, Тервел, Севар, и пр. владетели до Балкана. В лицето на всички тези старобългарски господари изглежда, че е застъпено индивидуалното начало.“⁹³ Според Баласчев колективният принцип в управлението се появява след смъртта на Кубрат, когато той разделя властта между петимата си синове.

В статията си „Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава“ по отношение на държавния строй на прабългарите Баласчев отбелязва, че е „важно да се знаят отношенията спрямо словените, които били заварени от прабългарите в Мизия“. Отново набляга на доказателства, според него, факт, че седемте славянски племена признават върховната власт на прабългарите, като споменава, че крепостите на Малка Скития и Мизия са населени с „местните тракийски остатъци, които били християни с гръко-римска култура“⁹⁴. Третата част на тази статия е посветена на „Военната наредба на старите българи в язическо време“⁹⁵. В нея Баласчев обръща внимание върху начина на воюване на българите и тяхната военна организация. На основата на изворови данни, почерпани от каменните надписи и византийските писатели, авторът достига до заключението, че „понеже българите се причисляват към скитските народи, то естествено ще трябва да приемем, че и те си служили със същата военна организация, както аварите, турците и тям подобните народи“⁹⁶. Историкът смята, че племенният строй на прабългарите предвижда „отделен началник за всяка племенна дружина, а те били много“. Използвайки Стратегикона на Псевдо-Маврикий, ученият твърди, че това, което е характерно за аварите, „смело може да се припише и на българите“. Подобно на славянските племена, Баласчев заявява, че и прабългарите си слу-

жат с военни хитрости (по Прокопий). В следващите редове на разглежданото изследване ученият се спира подробно на въоръжението на войската, отбелязвайки факта, че прабългарите воюват изключително на коне, но разполагат и с пехота.

Направеният анализ на изследванията на Баласчев върху създаването и езическия период от историята на българската държава налага няколко основни извода. Баласчев е един от малкото български историци за времето си, които дават по-цялостна картина на езическия период. Неговият принос за съвременната българска историческа наука е тезата му, изказана в началото на нашия век, че Аспаруховите прабългари са цял народ, а не малобройна дружина. Критичните бележки, които могат да се отпратят, касаят неправилното цитиране на извори, неточното им тълкуване, което води до хронологични и фактологични грешки. Въпреки че в повечето от своите разработки Баласчев не аргументира научно издържано своите възгледи, в част от тях (например „Българският господар Тервел“ и „Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава“) той с необходимата ерудираност доказва правотата на изводите си.

Разработките на Г. Баласчев върху политическата история от християнския период представляват малка част от изследванията му върху Българското средновековие. Това са отделни проучвания без хронологична последователност, посветени на конкретни моменти и владетели от периода IX–XIII в.

Една от ценните работи на Баласчев върху християнския период от съществуването на средновековната българска държава е изследването му за българо-византийските войни при Симеон⁹⁷. Въз основа на сведения от житието на св. Мария Нова, съпоставени с данни от писмата на патриарх Николай Мистик и Роман Лакапин до българския владетел, ученият достига до нови изводи относно историята на българо-византийските отношения при Симеон и границите на държавата на югоизток през X в.

След като излага съдържанието на житието, Баласчев се спира върху времето на съставянето му, като прави опит за локализация на някои от селищата, споменати в този извор. След направения анализ историкът достига до извода, че житието на св. Мария Нова е написано или по времето на „езическите нашествия“ (т. е. маджарските) в Тракия – 934–967 г., или в мирно време – т. е. преди похода на Светослав и Цимисий срещу България. Най-важната част от работата е „Исторически и хронологически коментар“. В нея Баласчев проследява развоя на събитията между България и Византия при управлението на Симеон. Той акцентира върху съобщението в житието за превземането на гр. Виза след петгодишна обсада. Основавайки се на данните от писмата на Н. Мистик и Р. Лакапин, Баласчев смята, че до 921 г. Симеон разрушава всичко по пътя си в Тракия, без да обръща внимание на крепостите. Чак от 921 г. нататък българският владетел се заема с превземането на византийските укрепени градове в Тракия. Потвърждение за това историкът намира в писмата на Н. Мистик и Р. Лакапин, писани след 924 г., от които става ясно, че Симеон вече владее множество крепости в Тракия. Така, според Баласчев, се доказва съобщението от житието за дългогодишната обсада на Виза. Можем да направим извода, че историкът се предоверява на един срав-

нително легендарен извор, какъвто обикновено представлява житийната литература, тъй като звучи недостоверно обсада на крепост да се проточи половин десетилетие. По-нататък Баласчев се спира на проблема за „всего запада“ на Византийската империя. Той опонира на мнението на проф. Златарски, който, според Баласчев, свързва този израз с Далматинското крайбрежие или със сръбските земи. За Баласчев изразът означава Тракия, която в този момент е била обект на българско завоевание. Тезата си ученият потвърждава със свидетелства на Константин Багренородни и Георги Кедрин, от които ясно личи, че за тях Византийският запад е тема Тракия⁹⁸. И първото писмо на Роман Лакапин до Симеон отново доказва неговото заключение – „не си мисли, че разорявайки целия запад и взимайки в плен неговите жители, по този начин можеш да се наречеш василевс на ромеите“. Тези думи на Лакапин удостоверяват факта, че Симеон след 925 г. владее „целия запад“, т. е. византийската тема Тракия, за която по-рано Николай Мистик пише на Симеон, че се намира под властта на ромеите.

Интересна е идентификацията на Баласчев относно срещаното се във въпросното писмо на Лакапин до Симеон наименование на византийска крепост, превзета от българския владетел. Става въпрос за Дористолон. Историкът не е съгласен с възприетото отъждествяване от проф. Златарски и други учени на Дористолон с Доростол, т. е. Дръстър в Мизия. Аргументите на Баласчев се основават върху сериозен анализ на различни извори, между които епархийски и епископски списъци. От тях той извежда идентификацията на споменатата крепост с Родостол (Дристу), намиращ се в провинция Хемимонт (по поречието на р. Тунджа, между Стара планина и Странджа). Същият е бил под юрисдикцията на патриаршията в Константинопол. Макар че трудно можем да са съгласим с наименованието, дадено от Баласчев за крепостта, достоверно изглежда твърдението му за локализацията на въпросния Дористолон в Тракия.

Интересът на Г. Баласчев е провокиран и от историята на българската държава след завладяването на нейната североизточна част от Йоан Цимисхий. Подобно на останалите български историци от началото на нашия век, Баласчев смята, че през X в. в Македония се създава независима българска държава⁹⁹. Той свързва нейната поява с дейността на комитопулите – Давид, Мойсей, Арон и Самуил. Подобно на проф. Златарски и съвременното тълкуване, историкът приема, че „се е появила тетрархия“. Според него братята се обявяват за независими владетели и поделят териториите помежду си по следния начин: за Давид – Югозападна Македония; за Мойсей – районите с център Струмица; за Арон – земите около Средец; за Самуил – „северните области на царството с крепостите Скопие, Велес, Хтеатово, Призрен, Липлян, Раш, Ниш, Видин, Браничево, Белград, Срем и пр.“. В академичното издание на „История на България“¹⁰⁰ по-скоро се възприемат вижданията на Баласчев относно това териториално деление, отколкото тези на проф. Златарски¹⁰¹.

Основен труд на Баласчев върху тази проблематика е монографията му „Българите през последните десетгодишнини на X век“¹⁰². В тази своя работа авторът проследява историческия развой на събитията от 967 г. до края на X в. В десетте глави на книгата ученият разглежда всички поз-

нати извори за периода с цел правилна реконструкция на взаимоотношенията българи – византийци – руси. Това е една от малкото работи на Баласчев, за които можем да кажем, че използваният от него справочен апарат е строго издържан в научно отношение. Остава обаче въпросът за правилното тълкуване на изворите. Интересно е отношението на историка към личността на цар Петър. То до голяма степен е негативно, тъй като Баласчев смята, че царят е бил наивен и религиозен повече; отколкото е било необходимо в този исторически момент, изискващ решителни действия. Тази негативна оценка вече е преодоляна в съвременната българска медиевистика. Баласчев и тук разглежда въпроса за комитопулите, създатели, според него, на независима българска държава в Македония, където цари „четверовластие“. Този свой възглед (за „Западното българско царство“) авторът базира на тезата си за „независимата словенска държава“ (VII, VIII в.), върху която се спряхме по-горе в настоящата работа. Ученият защитава мнението, че още от самото начало на въстанието в Македония Давид е „венчан цар“, каквито са и другите комитопули. С това Баласчев опонира на проф. Златарски, цитирайки мнението му, че „в 993 г. Самуил все още не бил цар, а само след смъртта на Романа той бил прогласен за такъв“¹⁰³. Днешната българска историческа наука споделя казаното от проф. Златарски и не приема мнението на историка, обект на настоящото изследване. В тази връзка невярно е и твърдението на Баласчев, че четиримата братя не са се смятали за заместници на „царпетровите синове до завръщането им в България“. Аргументите му са, че „в историята досега няма пример, който да установи, че десетгодишни върховни владетели са отстъпили властта си доброволно на друг, или са я понижили в своя вреда, без да са били заставени да постъпят тъй под натиска на грубата сила или поради душевна или телесна немощ“¹⁰⁴. Мнението на Баласчев е, че Роман е приет за „царсуправител“ от комитопулите. От гледна точка на съвременните изследвания и анализ на изворите, след завръщането на Роман от Византия, той е провъзгласен за български цар, а Самуил става негов пръв пълководец. Така се доказва приемствеността между старата българска държава и новата власт, установена първоначално в западните български земи, а след 976 г. – във възобновената и обединена българска държава. „Пълната лоялност на Самуил към представителите на българската династия и издигането на Роман за български цар потвърждават непрекъснатата държавна линия, осъществявана чрез запазване на наследствените права на Симеоновата династия на българския престол.“¹⁰⁵

Интересна е трактовката на Баласчев относно първия поход на Василий II срещу София и „поражението му в „българския проход“ (986 година)“. Чрез анализ на изворовите данни (Лъв Дякон, Скилица-Кедрин, Яхия Антиохийски и др.) историкът стига до някои нови за времето му изводи: пътят, по който преминава византийската войска, не е през Ихтиманския проход – Траянови врата, а през Момина клисура – Сулудервент, където на връщане е разбита; когато Василий II обсажда София, тримата български царе (Самуил, Роман и Арон) пристигнали на помощ на обсадените; когато Василий отстъпва от София, българите им пресекли пътя при Момина баня. Тази трактовка на историята е напълно отхвърлена в

критичната статия на П. Мутафчиев, в която той научнообосновано отрича възгледите на Баласчев¹⁰⁶. В съвременната ни медиевистика поражението на византийския император Василий II през 986 г. станало в прохода Траянови врата. Относно споменатите от Михаил Деволски Арон и Роман се приема, че вероятно се касае за Ароновия син Иван Владислав и Самуиловия син Гаврил Радомир, известен още като Симеон Роман¹⁰⁷.

В рецензията на П. Мутафчиев разглежданата работа на Г. Баласчев е определена като отличаваща се „със своята безсистемност и разхвърляност“, с наличието на „груби грешки“ и неправилно тълкуване на извори. Въпреки че младият тогава университетски професор до известна степен е прав, не бихме могли да се съгласим с тази толкова остра критика. Това е едно от малкото проучвания на Баласчев, което не би могло да се характеризира като хаотично и безсистемно. Напротив, книгата му е добре структурирана и последователна в своята хронология, изворите са цитирани с необходимата коректност, посочени са издания и точни страници. Що се отнася до тълкуването на източниците, някои данни от тях са обект на спор и в съвременната ни историческа наука.

Изследване на Баласчев върху историята на Второто българско царство е „Великият цар Асен II владетел на гр. Солун (1230–1241 г.)“¹⁰⁸. Преразказвайки изворите, без да ги цитира точно, Баласчев прави преглед на политиката на цар Йоан Асен II по отношение на българските съседи. Историкът правилно отчита ролята на династическите бракове в дипломатията на българския владетел. На основата на анализ на надписа от църквата „Св. Четиридесет мъченици“, Дубровнишката грамота на Йоан Асен II, житието на св. Петка от патриарх Евтимий и други извори, ученият стига до заключението, че град Солун е подчинен от българите през 1230 г. Доказателство за това той намира и в титлата „деспот“, възприета от Мануил Ангел Комнин. Баласчев утвърждава, че тази титла говори в „полза на подчинеността му на българския цар, в чиято държава се намирали и други деспоти, които също тъй управлявали обширни територии от българското царство“¹⁰⁹. Днешната българска медиевистика споделя становището на Баласчев, че голяма част от епирските територии са присъединени към България и Йоан Асен II упражнява влияние в Солун чрез своя зет Мануил.

В изследването си за „Титлите на старобългарските господари“ Баласчев се спира и върху титулатурата на владетелите от християнския период. За Борис ученият споменава, че е титулуван от византийските писатели „архонт“, „архигос“, „хегемон“. Симеон също е бил първоначално „архонт“. Използвайки писмата на Н. Мистик и Р. Лакапин като извор, Баласчев отбелязва, че през 924 г. (по време на срещата между Симеон и Лакапин) „се извършило официалното прокламиране на царската му титла“. Ученият отбелязва, че официалното признаване от страна на ромеите на титлата „василевс“ – т. е. „цар на българите“, става при управлението на Петър¹¹⁰. По-нататък в тази своя статия авторът на базата на грамота на Василий II отбелязва, че както Петър, така и Самуил се титулуват „царе на България“. Историкът прави преглед и на старобългарските известия – пространното житие на св. св. Кирил и Методий, Йоан Екзарх и др., в които се срещат титлите „княз“ за Борис и Симеон, както и „ця-

сар“ (или съкратената форма „цар“) за Симеон, Петър и т. н. Разглеждайки титлите на владетелите от Второто българско царство, Баласчев отбелязва употребата на „цар и самодържец всем българом и гръком“ за Петър, Асен, според домашни извори, и „цар“ – според византийските автори – Никита Хониат (XII в.) и Георги Акрополит (XIII в.). Правилно се спира подробно на титлата „гех“, дадена на Калоян от папа Инокентий III (1198–1216), споменавайки като извор писмата на папата, в които българският владетел е наричан „гех Bulgarorum et Blasorum“. Опирайки се на Калояновите писма до папата, изследователят отчита факта, че Калоян предпочита да се подписва *imperator*. В бележка към основния текст Баласчев съвсем на място споменава, че „титлата крал у българите не била никак в употребление за българските господари. Кралската титла види се стояла малко по-доле... Тъй че ако в историко-литературно отношение и да не съществувала разлика в достойнството на *цар* и *крал*, но в политическо е имало незначителна разлика. Титлата *цар* или *василевс* съдържа и понятието *господар-владетел* и на *чужди народности*.“¹¹¹ Относно Йоан Асен II, цитирайки търновския надпис от 1230 г., историкът отбелязва, че той се титулува освен „цар“, „още и самодържец, т. е. император“. Тук не можем да се съгласим с автора на статията, който смесва двете понятия: василевс – император = цар с автократор = самодържец. В следващите страници от тази своя работа ученият насочва вниманието си към титлите на останалите български владетели до падането на държавата под османска власт. Проследявайки хронологично наследниците на българския престол до края на XIV в., Баласчев вярно отчита употребата на титлата „цар на българите“ при всеки един от тях.

От разгледаните научни публикации на Георги Баласчев върху политическата история на средновековната българска държава можем да направим следните изводи. Основните му разработки касаят ранната история на славяни и прабългари, както и езическия период от съществуването на държавата. Това доведе и до по-сериозния анализ на тази част от научното творчество на историка. На основата на този материал можем да споменем доброто познаване на изворовия материал, касаещ ранната история, както и сравнително сполучливата му обработка. Г. Баласчев е един от първите учени, който в този ранен период от развитието на модерната българска историческа наука задълбочено и обстойно разглежда колонизацията на Балканския полуостров от славяните и контактите им както с местните племена, така и с Византийската империя. Въпреки някои неправилни тези и твърдения (като това за изграждането на държавна структура от славяните в централната и юго-западната част на полуострова), трябва да отбележим изводите на Баласчев, получили признание от съвременната медиевистика. Такъв е например възгледът му за това, че Аспаруховите българи са цял народ, а не малобройна дружина.

Интересна е трактовката на Баласчев за отношението между прабългарите и славянските племена. Както видяхме от изложеното по-горе, ученият смята, че прабългарите подчиняват славяните. Той подлага на сериозен анализ термина *пактоу*, като на основата на примери от Теофан доказва употребата му в смисъл на *данък* и съотв. – защитава достойно те-

зата си относно липсата на федеративни отношения.

Относно проучванията на Баласчев върху християнския период на средновековна България можем да отбележим значително по-малкия интерес, който този период от историята предизвиква у учения. Малко на брой и не големи по количество, тези негови публикации не носят никакви особено високи научни приноси. В тях Баласчев показва добро познаване на източниците и качествена работа с изворовия материал. Макар че е критикуван за неправилното му тълкуване, можем да споменем факта, че някои данни са обект на спор дори и в съвременната ни историческа наука.

БЕЛЕЖКИ

¹ Баласчев, Г. Новите възгледи върху заселването на Балканския полуостров от словените. – Минало, II, 1911, № 5–6, 73–79.

² Преди него М. Дринов се занимава по-подробно с този проблем в студията си „Заселения Балканския полуостров славянами“ (В: Избрани съчинения. Т. 1. С., 1971, 186–362).

³ Баласчев, Г. Цит. съч.

⁴ Става въпрос за Пасхалната хроника.

⁵ Вж. Тънкова, В. Нашествия и етнически промени на Балканите. С., 1966, както и посочената там литература.

⁶ Баласчев, Г. Цит. съч., с. 93.

⁷ Пак там, с. 94.

⁸ Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа. С., 1902.

⁹ Трифонов, Ю. Рецензия за „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“. С., 1902. – Период. сп., 64, 1904, 299–322.

¹⁰ Пак там, с. 298.

¹¹ Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 4.

¹² Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. 1. Ч. 1. 2. Фототипно изд. С., 1994, 123–148.

¹³ Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 11.

¹⁴ Пак там, с. 4.

¹⁵ Баласчев, Г. Словенското племе Вайонити. – In: Zbornik uslavu Vatroslava Jagica. Berlin, 1908, 495–503. Съвременната българска историография приема за това славянско племе името *вайонити*.

¹⁶ История на България. Т. 2. С., 1981, с. 45.

¹⁷ Баласчев, Г. Най-старата словенска държава на Балканския полуостров през VII и VIII в. и нейният етнически състав. С., 1924.

¹⁸ Пак там, с. 7.

¹⁹ Mutačiev, P. Der älteste Slovenstaat auf der Balkanhalbinsel im 7. u. 8. Jahrh. – Byzantinische Zeitschrift, 26, 1926, S. 190.

²⁰ Баласчев, Г. Най-старата словенска държава на Балканския полуостров..., с. 8.

²¹ Пак там, с. 9.

²² Пак там, с. 9.

²³ Пак там, с. 12.

²⁴ Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 12.

²⁵ Пак там.

²⁶ Баласчев, Г. Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава. – Минало, I, 1909, № 1, 96–117, вж. 103–104.

²⁷ Пак там, с. 113.

²⁸ Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 13.

²⁹ Пак там, с. 16.

³⁰ Бобчев, С. Рецензия за „Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство и основаването му в Европа“. С., 1902. – Българска сбирка, X, 1903, № 10, 263–265.

³¹ Пак там, с. 264.

³² Бихме могли да предположим, че Баласчев тук има предвид „Именник на българските ханове“, макар че не споменава кой точно е този „домашен източник“.

³³ Поради локализирането на държавата отвъд Дунав, Баласчев говори за авари, вместо за западни турки, които се настаняват в областите край Азовско и Каспийско море, където всъщност се създава „старата велика България“.

³⁴ Тезата за Отвъддунавска България е приета в нашата историография, но това се отнася за периода след идването на Аспарух и създаването на българската държава.

³⁵ Баласчев, Г. Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава, с. 109.

³⁶ Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 18.

³⁷ Баласчев, Г. Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава. – Минало, I, 1909, № 1, 96–117; № 2, 203–216; № 3, 314–324.

³⁸ Баласчев, Г. Титлите на старобългарските господари. – Минало, I, 1909, № 1, 79–95.

³⁹ Пак там, с. 79.

⁴⁰ Пак там, с. 80.

⁴¹ Баласчев, Г. Укрепителните работи на старобългарската войска. – Минало, III, 1918, № 10, ч. 1, с. 9.

⁴² Пак там, с. 10.

⁴³ Пак там.

⁴⁴ Дуйчев, И. Балканският Югоизток през първата половина на VI век. – В: Българско средновековие. С., 1972, с. 11.

⁴⁵ Баласчев, Г. Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава, № 2, 203–216 (вж. 205–207).

⁴⁶ Пак там, с. 208.

⁴⁷ Пак там, с. 209.

⁴⁸ Баласчев, Г. Укрепителните работи на старобългарската войска, 9–10.

⁴⁹ Пак там, с. 11.

⁵⁰ Тази част от книгата на Г. Баласчев е по-ценна, тъй като този период дотогава е разглеждан накратко от К. Иречек в „История на България“ и А. Хилфердинг в неговата „История сръбов и болгар“, както и в някои отделни статии на А. Иширков и проф. В. Златарски.

⁵¹ Трифонов, Ю. Цит. съч., с. 312.

⁵² Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 30.

⁵³ Баласчев, Г. Българският господар Тервел. – Период. сп., 57, 1898, 49–61.

⁵⁴ Пак там, с. 53.

⁵⁵ Пак там, с. 55.

⁵⁶ Пак там, с. 59.

⁵⁷ Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 32.

⁵⁸ Трифонов, Ю. Цит. съч., с. 313.

⁵⁹ Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 37.

⁶⁰ Бобчев, С. Цит. съч., с. 265; Трифонов, Ю. Цит. съч., 313–314.

⁶¹ Баласчев, Г. Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава, № 2, с. 210.

⁶² Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 55.

⁶³ Пак там, с. 44.

⁶⁴ Пак там, с. 53.

⁶⁵ Пак там.

⁶⁶ Пак там, с. 54.

⁶⁷ Пак там, с. 55.

⁶⁸ Люзев, В. За наследника на хан Крум на българския престол. – В: Сб. в памет на проф. Александър Бурмов. С., 1973, 137–142.

⁶⁹ История на България. Т. 2. С., 1981, с. 147.

⁷⁰ Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 57.

⁷¹ Сюлейманкьойският надпис според съвременната българска историография представя част от клаузите на 30-годишния мир.

⁷² Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 58.

⁷³ Пак там, с. 60.

⁷⁴ Пак там, с. 61.

⁷⁵ Пак там, с. 62.

⁷⁶ Пак там, 62–63.

- ⁷⁷ Трифонов, Ю. Цит. съч., с. 316.
- ⁷⁸ Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 66.
- ⁷⁹ Пак там, с. 68.
- ⁸⁰ Пак там.
- ⁸¹ Пак там, с. 69.
- ⁸² Пак там, с. 76.
- ⁸³ Пак там, с. 77.
- ⁸⁴ Пак там, с. 78.
- ⁸⁵ Пак там, 78–79.
- ⁸⁶ Баласчев, Г. Заемането върховната власт у старите българи, ч. I – Язическо и християнско време на първата българска държава. – Минало, II, 1912, № 7–8, 325–340.
- ⁸⁷ Пак там, с. 325.
- ⁸⁸ Баласчев, Г. Титлите на старобългарските господари, с. 80.
- ⁸⁹ Пак там, 80–81.
- ⁹⁰ Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 70.
- ⁹¹ Баласчев, Г. Заемането върховната власт у старите българи, с. 325.
- ⁹² Баласчев, Г. Бележки върху веществената култура на старобългарското ханство..., с. 34.
- ⁹³ Баласчев, Г. Заемането върховната власт у старите българи, с. 328.
- ⁹⁴ Баласчев, Г. Върху държавното и военно устройство на старобългарската държава, № 2, с. 205.
- ⁹⁵ Пак там, № 3, 314–324.
- ⁹⁶ Пак там, с. 315.
- ⁹⁷ Баласчев, Г. Новые данные для истории грекоболгарских войн при Симеоне. – Изв. Русского археологического института в Константинополе (Одесса), IV, 1899, 189–220.
- ⁹⁸ Пак там, с. 208; според нас Г. Баласчев е изтъквал правилно византийските извори, въпреки че мнението му не е възприето от българската историческа наука.
- ⁹⁹ Баласчев, Г. Как се е появила Българската държава в Македония през X век. – Независима Македония, I, № 12, 23 юни 1923. .
- ¹⁰⁰ История на България. Т. 2, с. 398.
- ¹⁰¹ Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. 1. Ч. 2, с. 640.
- ¹⁰² Баласчев, Г. Българите през последните десетгодишнини на X век. Ч. 1. С., 1929.
- ¹⁰³ Пак там, с. 29, бел. № 1.
- ¹⁰⁴ Пак там, с. 41, бел. № 2.
- ¹⁰⁵ История на България. Т. 2, с. 403.
- ¹⁰⁶ Мутафчиев, П. Рецензия за „Българите през последните десетгодишнини на X век“. – Македонски преглед, V, 1929, № 2, 111–119.
- ¹⁰⁷ История на България. Т. 2, 406–408.
- ¹⁰⁸ Баласчев, Г. Великият цар Асен II владетел на гр. Солун (1230–1241 г.) – Минало, II, 1913, № 7–8, 259–272.
- ¹⁰⁹ Пак там, с. 271.
- ¹¹⁰ Баласчев, Г. Титлите на старобългарските господари, с. 84.
- ¹¹¹ Пак там, с. 93.